

Multikulturalizam, interkulturalizam i interkulturalni dijalog u kontekstu europskih integracija

Dr. sc. Ranka Jeknić

Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu

E-mail: ranka.jeknic@pravst.hr

Sažetak: Multikulturalizam i interkulturalizam, aktualni su i važni, znanstveno - teorijski i praktičko - politički pristupi kulturnim raznolikostima, kako u kontekstu Europske unije („jedinstvene u različitosti“), tako i Bosne i Hercegovine (BiH), i njenog pridruživanja Europskoj uniji (EU). O relevantnosti međunarodnih rasprava o kulturnim raznolikostima najbolje govore službeni dokumenti i deklaracije UNESCO-a i Vijeća Europe u kojima se kulturna raznolikost promovira kao resurs održivog razvoja, te faktor integracije, uključivanja i mira. Pri tome se interkulturalni dijalog ističe „kao ključ za budućnost Europe“, što je relevantno i za BiH jer istovremeno uvažava njenu kulturnu raznolikost, ali i naglašava dijalošku dimenziju njene multikulturalnosti. Naposljetku, poštivanje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti, manjinskih prava i kulturnih prava, kao i mjere protiv rasizma, ksenofobije itd., sastavni su dio pregovaračkog poglavlja o „Pravosuđu i temeljnim ljudskim pravima“, u cilju usklađivanja zakonodavnog i institucionalnog okvira država koje pregovaraju o pristupanju Europskoj uniji, s pravnom stečevinom EU.

Ključne riječi: Kulturna raznolikost, interkulturalni dijalog, UNESCO, Vijeće Europe, EU, BiH

Abstract: *Multiculturalism and interculturalism are the current and important scientifically- theoretical and practically -political approaches to cultural diversity, both in the context of the European Union (“united in diversity”), as well as in Bosnia and Herzegovina (BiH), and its accession to the European Union (EU). The relevance of the international debates about cultural diversity is best evidenced by official documents and declarations of UNESCO and the Council of Europe that promotes cultural diversity as a resource for sustainable development and a factor of integration, inclusion and peace. Thereby, intercultural dialogue is emphasized “as a key to the future of Europe”, which is also important for BiH because it respects its cultural diversity, but also emphasizes the dialogical dimension of its multiculturalism. Finally, the appreciation of cultural, religious and linguistic diversity, minority rights and cultural rights, as well as the measures against racism, xenophobia etc., are an integral part of the negotiating chapter “Judiciary and Fundamental rights”, in the aim of the harmonization of the legislative and the institutional framework of the countries negotiating accession to the EU, with the *acquis communautaire* of the EU.*

Keywords: *Cultural diversity, intercultural dialogue, UNESCO, Council of Europe, EU, BiH*

UVOD

Multikulturalizam, interkulturalizam i interkulturalni dijalog, aktualni su i važni, znanstveno - teorijski i praktičko - politički pristupi kulturnim raznolikostima, kako u kontekstu Europske unije („jedinственe u različitosti“¹), tako i Bosne i Hercegovine (BiH), i njenog pridruživanja Europskoj uniji (EU). Štoviše, o interkulturalnom dijalogu se zapravo govori kao o ključu za budući opstanak EU, što je važno kada znamo da je riječ o nadnacionalnoj zajednici koju tvori 28 država članica, odnosno oko 500 milijuna stanovnika koji govore na 24 službena i radna jezika. Osim toga, o relevantnosti međunarodnih rasprava o kulturnim raznolikostima najbolje govore službeni dokumenti i deklaracije UNESCO-a i Vijeća Europe koji se kulturnim raznolikostima bave od vremena svog osnivanja, a u kojima se kulturna raznolikost promovira kao resurs održivog razvoja, te faktor integracije, uključivanja i mira. Time smo se dotaknuli važnosti uvodnog definiranja pojma kulture² jer njeno određenje implicira i odnos prema kulturnim raznolikostima, ali pojašnjava i vezu između kulture i razvoja. U radu smo se opredijelili za suvremeno interkulturalno značenje kulture³ koje nastaje sedamdesetih godina prošlog stoljeća, i naglašava jednakovrijednost različitih kultura i njihov dijalog, pri čemu se kultura određuje „kao način života“ (Katunarić, 2007). Takvo određenje kulture omogućava nam analiziranje multikulturalizma⁴ i

¹ Prema Rifkinu, službeno geslo novog europskog Ustava jest „jedinственi u različitosti“, a posebnosti tog europskog ustava upravo su u naglašavanju temeljnih ljudskih prava, te poštivanju „kulturne, vjerske i jezične raznolikosti“ (Rifkin, 2006, 260). Uostalom, „Europa je kaleidoskop kulturnih razlika“, a „stanovnike Europske unije čini stotinjak različitih nacionalnosti koje govore osamdeset sedam različitih jezika i narječja, po čemu je ta regija jedno od kulturno najšarolikijih područja u svijetu“ (Rifkin, 2006, 300).

² Većina socioloških razmatranja i „konceptualno – teorijskih“ problematiziranja višeznačnosti pojma kulture polazi od Kroeberovog i Kluckhohnovog teksta pod naslovom „Kultura. Kritički pregled koncepata i definicija“ (1952), u kojem su oni izveli pregled do tada poznatih definicija i koncepata kulture, te ih po sličnosti reducirali na jedanaest bitnih konceptualnih formulacija poimanja kulture (Kalanj, 2006, 199). Sakupili su 163 do tada poznate definicije kulture, a prikazat ćemo Kluckhohnov popis koji ih sintetizira na: „1) cjelokupan način života nekog naroda; 2) društveno nasljeđe što ga pojedincu prenosi grupa kojoj pripada; 3) način mišljenja, osjećanja, vjerovanja; 4) apstrakciju izvedenu iz ponašanja; 5) teorije socijalnih antropologa o načinu na koji se uistinu ponaša neka grupa osoba; 6) kolektivnu čuvaonicu znanja; 7) niz standardnih orijentacija glede trenutnih problema; 8) usvojeno ponašanje; 9) mehanizam normativne regulacije ponašanja; 10) niz tehnika prilagodbe kako okolini tako i ostalim ljudima; 11) povijesni talog, mapu, sito, matricu“ (Crespi, 2006, 9).

³ Prema Katunariću, mogu se razlikovati tri temeljna značenja moderne kulture, ili „tri lica kulture“ koja proizlaze iz opće dinamike zapadne civilizacije: prosvjetiteljsko, nacionalno i interkulturalno (Katunarić, 2007).

⁴ Multikulturalizam se može shvatiti kao „priznavanje činjenice kulturnoga (etničkog) pluralizma i prava različitih društvenih grupa (u prvom redu novih imigranata) na zadržavanju svoje specifičnosti“ (Mesić, 2006, 67). Određen na taj način, može biti pozitivan jer „naspram isključivosti i (prisilne) asimilacije zagovara suživot manjinskih i deprivilegiranih grupa s dominantnim društvom“, a može se i „optuživati za nazadno, esencijalističko podržavanje kulturne zatvorenosti, pa čak i izolacije i segregacije“ (Mesić,

interkulturalizma⁵ kao dva različita, iako međusobno nadopunjujuća pristupa kulturnim raznolikostima, ali i isticanje važnosti kulturno održivog razvitka. Naime, semantička razlika između pojmova multikulturalizam i interkulturalizam jasno se vidi i iz njihovih prefiksa „multi“ i „inter“, a koji „pokrivaju i samu bit tih dvaju pojmova“: izraz „multi“ (lat. *multus* - mnogo) „implicira tek istodobno postojanje više elemenata, u danom kontekstu – više kultura“, a izraz „inter“ (lat. *inter* – među) „upućuje na dinamiku, prepletanje i suodnos“ (Čačić-Kumpes, 2004, 150). U tom smislu, multikulturalizam je „moguće tumačiti na dva posve oprečna načina“; s jedne strane, on „označava *plemeniti projekt* da se izade iz zatvorenosti vlastite kulture i da se spozna različitost kultura i civilizacija“, i to se značenje „nadovezuje na stari humanistički ideal bogatstva i tolerancije različitosti“; s druge strane, „tim se izrazom može označavati supostojanje partikularizama koji se međusobno ignoriraju i koji su jedino podložni pravilu da se direktno ne sukobljavaju“ (Kalanj, 2006, 207). Upravo se zbog te dvojbenosti značenja „sugerira model *interkulturalnih* odnosa, koji naglašava primat dijaloške dimenzije multikulturalnog stanja“, te se interkulturalnost „koja istovremeno obuhvaća kulturnu raznolikost i stalni dijalog kultura“ vidi kao „model održivog kulturnog razvoja u multikulturalnom svijetu“ (Kalanj, 2006, 207). I to kulturno održivog razvitka kao „razvitka ljudskih interesa i djelovanja koji sve manje opterećuju fond prirodnih rezervi zemlje i postojeće kapacitete infrastrukture i naseljenog prostora“, a istovremeno potiču užitek u „vrijednostima koje preko umjetnosti, znanosti, obrazovanja te kulturnih igara i običaja povećavaju privlačnost među ljudima“ (Katunarić, 2007, 219). Razlažući razvojne dileme kulture u tom kontekstu, Katunarić jedno shvaćanje naziva „kultura - sredstvo“ (kulturno djelovanje - izvankulturni ciljevi), a drugo „kultura - cilj“ (kulturno djelovanje - svrha samom sebi)⁶ (Katunarić, 2007). „Kultura-sredstvo“ je način da se „kulturnim djelovanjem, od samoobrazovanja preko izgradnje nacionalnog identiteta do proizvoda visoke i popularne kulture postignu drugi korisni ciljevi kao najvažniji: politički, ekonomski pa i vojni“ (Katunarić, 2007, 223). Takvo je shvaćanje kulture prepoznato u različitim izvještajima UNESCO-a i Vijeća Europe o kojima će biti više riječi u drugom i trećem poglavlju rada. „Kultura-cilj“ izraz je shvaćanja o zasebnosti kulturnih vrijednosti i tu su izvankulturni ciljevi manje važni ili nevažni, a središnja je težnja prema bezinteresnom sviđanju i užitku u umjetničkom djelu i kulturi (Katunarić, 2007). Ta će različita značenja i shvaćanja kulture biti relevantna i u četvrtom, kao i u zaključnom dijelu rada, a u kojima će

2006, 67). Ipak, takvo određenje najčešće služi kako bi se razlikovalo koncepte *multikulturalizma* i *interkulturalizma*, „koji smjera otvorenim modelima kulture, poticanju novih kontakata i prožimanju“, te upućuje na „dinamički, upravo dijaloški međuodnos“ (Mesić, 2006, 67-68). Međutim, prema Mesiću, treba znati da je pojam multikulturalizma vrlo složen, teda „ideja multikulturalizma ima vrlo različita značenja i shvaćanja“ (Mesić, 2006, 408).

⁵Interkulturalizam je „kulturna politika, oblikovana unutar Vijeća Europe“, i „prihvaćena kao europska kulturna politika, u početku ponajprije povezana s imigracijskim politikama zapadnoeuropskih zemalja, a kasnije i kao politika novih europskih integracija“ (Čačić-Kumpes, 2004, 149).

⁶Oba shvaćanja kulture imaju i prednosti i nedostatke, ali dobro ukazuju na „važnost koju jednom odabrani pojam kulture ima za daljnji kulturni razvitak“, a strategijski cilj može se „odrediti kao proširivanje mjesta susreta između kulture-cilja i kulture-sredstva“ (Katunarić, 2007, 228).

se ranije navedene teme i problematika kulturnih raznolikosti analizirati u kontekstu Bosne i Hercegovine i njenog uključivanja u europske integracije.

UNESCO i kulturna raznolikost

Iz selektivnog kronološkog pregleda UNESCO-vih dokumenata pod naslovom „UNESCO i pitanje kulturnih raznolikosti: pregled i strategije, 1946. – 2000.“, može se iščitati o postojanju četiri razdoblja UNESCO-vog pristupa kulturnim raznolikostima: prvo je razdoblje osnivanja organizacije poslije Drugog svjetskog rata kada je dominirala veza između „kulture i znanja“; drugo je razdoblje Hladnog rata i dominacija veze između „kulture i politike“; treće je razdoblje kasnih 60-tih godina 20. stoljeća kada prioritetom postaje veza između „kulture i razvoja“ i četvrto je razdoblje obilježeno vezom između „kulture i demokracije“ (UNESCO, 2000b, 3). UNESCO je utemeljen s ciljem doprinosa miru, sigurnosti i promoviranju suradnje među narodima na području obrazovanja, znanosti i kulture, pa stoga ni ne čudi da je uspostava i očuvanje mira i sigurnosti obilježila to prvo razdoblje UNESCO-ovog pristupa kulturnim raznolikostima. Kulturne raznolikosti i kulturni pluralizam, povezivani su s „međunarodnim, a ne unutar nacionalnim razlikama“ jer su nacionalne države smatrane „jedinstvenim entitetima“, a o „kulturi se mislilo više u smislu umjetničke produkcije“, a manje kao o „načinu razmišljanja, osjećanja i opažanja“ (UNESCO, 2000b, 3). U tom razdoblju, UNESCO je „usmjeren na obrazovanje i znanje kao ključna područja za uspostavu i održanje mira“, a potom je uslijedilo proširivanje pojma kulturnih raznolikosti, te njegovo povezivanje s „identitetom“ u razdoblju Hladnog rata, čime su kulturne raznolikosti i kulturni identiteti naroda „postali središnje političko pitanje“, a „jedinstveni kulturni identiteti naroda, opravdanje za njihovu nezavisnost i međunarodno postojanje“ (UNESCO, 2000b, 3). Potom slijedi treće razdoblje kasnih 60-tih godina 20. stoljeća, kada prioritetom postaje veza između „kulture i razvoja“. Razmatra se ideja „raznolikih razvoja“ („endogenih razvoja“), te zaključuje da se „razvoj ne može ograničiti samo na ekonomiju“, kao i da „ciljeve rasta treba definirati i u smislu poboljšanja „kulturnog, individualnog i kolektivnog ispunjenja i opće dobrobiti“ (UNESCO, 2000b, 11). Četvrto je razdoblje obilježeno vezom između „kulture i demokracije“ i to kako unutar društava, tako i među njima, i „na različitim razinama (lokalnim i regionalnim, kao i međunarodnim)“ (UNESCO, 2000b, 3). Iz tog razdoblja treba izdvojiti Meksičku Deklaraciju o kulturnim politikama iz 1982., jer je ona prikazala složeno određenje kulture, definirala njenu ulogu, usprotivila se „prekomjernoj politizaciji kulturnih identiteta“, naglasila da se „kulturnom raznolikošću treba upravljati“ i priznala da u današnjem svijetu ne možemo međusobno živjeti „izolirano od kulture“ (UNESCO, 2000b, 13-14). Pri tome se može uočiti kako se neka pitanja provlače kroz sva ranije navedena razdoblja, a izdvojiti ćemo dva takva pitanja: prvo je pitanje „jedinstva i različitosti“, i to u kontekstu rasprava oko sukoba jer se u prvim razdobljima to pitanje povezivalo sa stajalištima po kojima „raznolikost ljudskog iskustva može dovesti do sukoba“, da bi u trećem razdoblju, jedan od zaključaka Konferencije o kulturnim politikama u Bogoti (1978) bio „da kulturnu raznolikost treba smatrati stabilizirajućim faktorom, a ne faktorom podjele“, pa sve do posljednjeg razdoblja kada

zaključci idu u smjeru jačanja „pozitivnih interkulturalnih odnosa“ kao jamstva „međunarodnog mira“; drugo pitanje je „ideja pojedinih putova razvoja“, koja se može iščitati kao princip iz gotovo svih UNESCO-vih Izvješća i dokumenata (UNESCO, 2000b, 7-12). Ipak, na tim se pitanjima jasno vidi i da su to ujedno i „teorijski i praktični problemi“ o kojima se i danas raspravlja, što dobro ukazuje na složenost navedene problematike kao i na političke i ekonomske implikacije koje stoje u pozadini navedenih pitanja i zbog kojih je „jaz između pojmova i praktične primjene još uvijek preširok“ (UNESCO, 2000b, 13).

Na svojoj stotoj sjednici 1986. godine, Opća skupština Ujedinjenih naroda je proglasila „Desetljeće kulture i razvoja“, a iz tog ćemo razdoblja prikazati UNESCO-vo izvješće pod naslovom „Naša kreativna raznolikost“ (1996) koje je ujedno i jedan od najvažnijih dokumenata u kojima se UNESCO bavi kulturnom raznolikošću kao bitnim dijelom cjelokupnog održivog i „kulturno-osjetljivog“ razvoja (UNESCO, 1996). Prema Obuljen, ovaj izvještaj „je ujedno bio i prvi dokument koji povlači paralelu između biološke i kulturne raznolikosti“, pri čemu je, „važno napomenuti da je navedena veza između kulturne raznolikosti i biološke raznolikosti prema nekima neprimjerena“, jer se „zaštita biološke raznolikosti vidi kao zahtjev da se razlike održavaju, čak i umjetno, ako je potrebno“, dok se u kontekstu kulturnih raznolikosti „smatra da svaka kultura ima priliku odlučiti hoće li i kako želi rasti i razvijati se, kao dinamički proces koji uključuje unutarnje promjene i interakcije s drugim kulturama, i stalan razvoj“ (Obuljen, 2006, 24). Ipak, primarni cilj takve usporedbe bio je „koncept da je svaka od temeljne važnosti za održivi razvoj i da je svaka od temeljne važnosti za budućnost čovječanstva“, što će se kasnije vidjeti i u prvom članku „Opće deklaracije o kulturnoj raznolikosti“ (Obuljen, 2006, 24). Već u uvodu navedenog izvješća, razvoj je definiran kao složeno pitanje koje se ne smije poistovjetiti sa stajalištima o postojanju „jednog i jedinstvenog, linearnog puta jer bi to značilo i eliminiranje kulturne raznolikosti“, a to je osuđeno na razvojni neuspjeh i „opasno ograničava kreativne kapacitete čovječanstva“ (UNESCO, 1996, 7). Pozivajući se na primjer „prosperitetnih istočno-azijskih zemalja u kojima su ljudi ostali vjerni svojim vrijednostima, a opet postigli viši standard življenja u usporedbi s raznim društvima industrijskog svijeta“, te na UNDP-ovo proširivanje samog pojma razvoja kao procesa širenja izbora ljudi „u rasponu od političke, ekonomske i društvene slobode pojedinca, do mogućnosti za zdravlje, obrazovanje, produktivnost, kreativnost i uživanje samopoštovanja i ljudskih prava“, UNESCO će u ovom izvještaju rasvijetliti odnos između kulture i razvoja⁷ (UNESCO, 1996, 7-8). Postignuta je suglasnost oko novog poimanja razvoja u pogledu postojanja i mogućnosti odabiranja i stvaranja novih i različitih puteva napretka, kao i u pogledu odnosa kulture i razvoja, odnosno kulture kao „bitne odrednice, ako ne i same biti, održivog razvoja, budući su stavovi i životni stilovi ti koji

⁷U tom smislu, „moraju se postaviti nova pitanja“, ali i „iznova odgovoriti na neka stara“, među kojima se mogu izdvojiti sljedeća pitanja: „Koji su kulturni i socio-kulturni čimbenici koji utječu na razvoj? Kakav je kulturni utjecaj na društveni i gospodarski razvoj? Kako su kultura i modeli razvoja povezani jedan s drugim? Kako se mogu kombinirati vrijedni elementi tradicijske kulture s modernizacijom?“ (UNESCO, 1996, 8).

određuju način na koji upravljamo neobnovljivim resursima“ i razvoja koji bi „prepoznao kako kulturni faktori mogu oblikovati te različite puteve kojima različita društva mogu ostvariti svoje ciljeve“ (UNESCO, 1996, 9-10). Pri tome je prihvaćeno određenje „kulture kao zajedničkog načina života“, a takvo određenje ima implikacije i na analiziranje razvoja jer se on ne poistovjećuje s „gospodarskim rastom“ (u tom slučaju „kultura je čisto instrumentalna, nije nešto vrijedno po sebi“, odnosno na kulturu se gleda kao na „sredstvo za promicanje i održavanje gospodarskog napretka“), već se na kulturu gleda kao na sastavnu dimenziju razvoja, a na razvoj se gleda kao na proces koji povećava slobodu ljudi⁸ (UNESCO, 1996, 14). Navedenom UNESCO-vom izvješću cilj je bio pokrenuti međunarodnu raspravu o povezanosti kulture i razvoja, a u tom su razdoblju imali i podršku drugih međunarodnih organizacija poput UN-a⁹, Svjetske banke i različitih međunarodnih nevladinih organizacija. U nastavku ćemo izdvojiti izvješće Svjetske banke pod naslovom „Kultura i održivi razvoj“ (1999), koje je usmjereno na razvijanje programa za kulturu i održivi razvoj, a polazi od određenja kulture koji koristi UNESCO u „Našoj kreativnoj raznolikosti“¹⁰. Iz tog izvješća istaknut ćemo poglavlje „Kultura: integralni dio razvoja“, u kojem se kultura određuje kao bitna dimenzija razvoja, i naglašava da „razvojna rješenja treba prilagoditi lokalno relevantnim tradicijama i institucijama“, te u „tim aktivnostima koristiti lokalne stručnjake i znanja“, a da bi „razvoj bio sveobuhvatan i održiv, mora njegovati raznolikost sustava vjerovanja i tradicije koji povećavaju samopredodžbu, i pružaju povjerenje da djeluju u vlastitom interesu, poštujući i podržavajući tradicije drugih grupa“ (WB, 1999, 13).

⁸U knjizi „Razvoj kao sloboda“ Amartya Sen analizira razvoj kao „proces širenja stvarnih sloboda koje ljudi uživaju“ (Sen, 2002, 19). Riječ je o pristupu koji je „u suprotnosti sa užim pogledima na razvoj kao što su izjednačavanje razvoja sa rastom bruto nacionalnog proizvoda ili sa porastom osobnih primanja, industrijalizacijom, tehnološkim napretkom, socijalnom modernizacijom“ itd. (Sen, 2002, 19). Prema Senu, „rast BNP-a ili osobnih primanja može, naravno, biti veoma značajan kao *sredstvo* za širenje sloboda koje uživaju članovi društva“, međutim „slobode zavise i od drugih odrednica kao što su socijalni i ekonomski dogovori (na primjer, kapaciteti za obrazovanje i zdravstvenu zaštitu), kao i od političkih i građanskih prava“ (Sen, 2002, 19).

⁹Primjerice, UN-ova „Rezolucija o ljudskim pravima i kulturnoj raznolikosti“ (2000), povezala je kulturne raznolikosti s temeljnim ljudskim pravima utjelovljenima u „Općoj deklaraciji o ljudskim pravima“, te potvrdila da su „sva ljudska prava univerzalna, nedjeljiva, međusobno ovisna i povezana, te da se međunarodna zajednica mora odnositi prema ljudskim pravima u svijetu na podjednak način“ (Obuljen, 2006, 27).

¹⁰„Kultura je cijeli kompleks osebnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih značajki koje karakteriziraju društva ili društvene grupe. To uključuje kreativno izražavanje (npr. usmena predaja, jezik, književnost, izvedbene umjetnosti, likovne umjetnosti i obrt), prakse zajednice (npr. tradicionalne metode liječenja, tradicionalno upravljanje prirodnim resursima, proslave i obrasce socijalne interakcije koji pridonose grupnom i pojedinačnom blagostanju i identitetu), i materijale ili forme gradnje kao što su mjesta, objekti, povijesna gradska središta, krajolici, umjetnost“ (WB, 1999, 13).

Potom je Vijeće Europe, u prosincu 2000. usvojilo „Deklaraciju o kulturnoj raznolikosti“, da bi sljedeće godine, u studenom 2001., UNESCO-ova Opća konferencija jednoglasno usvojila „Opću deklaraciju o kulturnoj raznolikosti“ (Obuljen, 2006). Riječ je o povijesnom dokumentu koji dobro ilustrira sveobuhvatnost UNESCO-vog bavljenja kulturnim raznolikostima, a koja okuplja različite veze prikazane i u ranijim razdobljima: „Identitet, raznolikost i pluralizam“ (Članci 1., 2. i 3.); „Kulturna raznolikost i ljudska prava“ (Članci 4., 5. i 6.); „Kulturna raznolikost i kreativnost“ (Članci 7., 8. i 9.) i „Kulturna raznolikost i međunarodna solidarnost“ (Članci 10., 11. i 12.)¹¹ (UNESCO, 2000a, 62-63). Navedenom Deklaracijom kulturna se raznolikost odredila kao bitni i sastavni dio cjelokupnog održivog razvoja, kao bitni i sastavni dio temeljnih ljudskih prava, kao kulturna baština koju treba očuvati, istaknuta je specifičnost kulturnih dobara i usluga koje ne smiju biti tretirane kao puke robe ili robe široke potrošnje, naglašena je važnost definiranja i provođenja kulturnih politika koje trebaju stvoriti uvjete za proizvodnju i širenje raznolikih kulturnih proizvoda i usluga itd. (UNESCO, 2000a). Osim toga, Deklaracijom se potvrdila i uloga UNESCO-a u promicanju njenih načela i provedbi ciljeva navedenih u Akcijskom planu, a kao aktivnosti u podizanju svijesti o kulturnoj raznolikosti i dijalogu među kulturama možemo izdvojiti i da su Ujedinjeni narodi 2001. godinu proglasili Međunarodnom godinom mobilizacije protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i srodnih oblika netolerancije, te Međunarodnom godinom dijaloga među civilizacijama, dok je 2002. godine, 21. svibnja proglašen Svjetskim Danom kulturne raznolikosti za dijalog i razvoj (UNESCO, 2002, 5). Dakako, kao i u prethodnim razdobljima, UNESCO je imao i podršku drugih međunarodnih organizacija, specijaliziranih agencija UN-a, poput UNDP-a, i različitih međunarodnih nevladinih organizacija itd., a u nastavku ćemo izdvojiti UNDP-ovo „Izvješće o društvenom razvoju 2004.: Kulturna sloboda u današnjem raznolikom svijetu“ (2004). Navedeni dokument usmjeren je na poticanje integriranja kulturnih raznolikosti u razvojne politike, isticanjem da cjeloviti razvoj uključuje i multikulturalnu politiku priznavanja razlika, kao i poštivanja raznolikosti i kulturnih sloboda, te odbacivanjem „tvrdnji da kulturne razlike nužno dovode do socijalnih, ekonomskih i političkih sukoba ili da kulturna prava dokidaju politička i ekonomska“ (UNDP, 2004, V). U Izvješću se posebno izdvajaju tri mita, odnosno zablude o ulozi koju kultura, kulturna sloboda i kulturna raznolikost igraju u razvoju društva: 1) „Za neke je kulture vjerojatnije da će razvojem brže napredovati od drugih“ (stajalište koje se može povezati sa kulturnim deterministima koji čitave kulture stereotipno etiketiraju ne vodeći pri tome računa da te kulture nisu homogene, te da u njima postoje velike varijacije u jeziku, religijama, literaturi,

¹¹To su sljedeći Članci: 1. „Kulturna raznolikost: zajednička baština čovječanstva“; 2. „Od kulturne raznolikosti do kulturnog pluralizma“; 3. „Kulturna raznolikost kao faktor u razvoju“; 4. „Ljudska prava kao jamstvo kulturne raznolikosti“; 5. „Kulturna prava kao poticajno okruženje za kulturne raznolikosti“; 6. „Prema pristupu kulturnoj raznolikosti za sve“; 7. „Kulturna baština kao izvor kreativnosti“; 8. „Kulturna dobra i usluge: roba jedinstvene vrste“; 9. „Kulturne politike kao katalizatori kreativnosti“; 10. „Jačanje kapaciteta za stvaranje i širenje u svijetu“; 11. „Izgradnja partnerstva između javnog sektora, privatnog sektora i civilnog društva“; i 12. „Uloga UNESCO-a“ (UNESCO, 2000a, 62-63).

umjetnosti i sl.; 2) „Kulturna raznolikost neminovno dovodi do sukoba preko vrijednosti“ (stajalište koje se može povezati s Huntingtonovim „sukobom civilizacija“, a zanemaruje mnoga istraživanja koja su fokusirana na ekonomske i političke nejednakosti kao izvore sukoba); 3) „Kulturna raznolikost je prepreka razvoju“ (stajalište po kojem nacionalne države bolje funkcioniraju i učinkovitije napreduju ukoliko su jedinstvenog kulturnog identiteta, što je staro modernizacijsko stajalište koje ovaj Izvještaj osporava jer su „višestruki i komplementarni identiteti realnost u mnogim zemljama“, te „pokušaje da se kulturne raznolikosti suzbiju ili da se različite kulturne skupine asimiliraju prikazuje kao ne samo nemoralne, već i nedjelotvorne“, sugerirajući „prilagodljive pluralističke politike koje bi uključivale osobe različitih kulturnih identiteta u društvo“) (UNDP, 2004, 38 - 44).

Sljedeće razdoblje obilježeno je „Konvencijom o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza“ (2005), a uvjetno bismo ga mogli nazvati vezom „kulture i ekonomije“, ili „kulture i trgovine“. Naime, 20. listopada 2005. godine, Opća konferencija UNESCO-a usvojila je navedenu Konvenciju kao međunarodni pravno-obvezujući instrument koji se nastavlja na ideje „Opće deklaracije o kulturnoj raznolikosti“, i „pokušava ispraviti štetni utjecaj konteksta slobodne trgovine na pitanje očuvanja kulturne raznolikosti u domeni kulturnih raznolikosti umjetničkih izraza“ i to na način da se očuva i omogućí suvereno pravo država na formuliranje, „donošenje i provođenje onih mjera koje smatraju potrebnim za zaštitu i promicanje raznolikosti kulturnih i umjetničkih izraza“ (Obuljen, Smiers, 2006, 3-4). Prema Obuljen i Smiersu, navedena Konvencija bila je potrebna „jer u svijetu u kojem dominira neoliberalni ekonomski program, bilo koja mjera koja se odnosi na trgovinu smatra se preprekom slobodnoj trgovini i prijeti joj opasnost suočavanja sa trgovinskim sankcijama“, a taj „kontekst slobodne trgovine može biti štetan za ljudska prava, za zaštitu okoliša i za održavanje kulturne raznolikosti u našim društvima“ (Obuljen, Smiers, 2006, 4). Dakako, bilo bi „pogrešno gledati na Konvenciju kao instrument čiji je jedini cilj osigurati poseban tretman kulture u trgovinskim pregovorima“, ali je naglašavanje ovog trgovinskog aspekta neophodno kako bi se razumjela argumentacija oponenta Konvencije, a po kojima ona može rezultirati ukidanjem slobodne trgovine u ovom području (Obuljen, 2006, 20). To je uostalom i glavna argumentacija SAD-a za odbijanje Konvencije, po kojima „kontroliranje kulturnih ili umjetničkih izraza nije u skladu s poštivanjem ljudskih prava ili slobodnim protokom informacija“, te može „rezultirati ukidanjem slobodne trgovine¹²“ (Cvjetičanin, 2005). Taj „trgovinski aspekt“, ili „odnos Konvencije s drugim međunarodnim ugovorima“ ujedno je i najosjetljivija tema koja je jasno podijelila pristaše i protivnike Konvencije: s jedne su strane protivnici Konvencije koji „preferiraju podređivanje Konvencije s drugim sporazumima, uključujući osobito trgovinske sporazume, pod uvjetom da ništa u ovoj Konvenciji ne smije odstupati od prava i obaveza u drugim međunarodnim instrumentima“, a s druge su strane pobornici Konvencije koji vjeruju da ona „treba osigurati da se svaki spor koji se bavi s kulturnim dobrima i uslugama treba presuđivati isključivo na temelju ovog

¹²Prema Cvjetičanin, „Konvencija je prihvaćena sa 148 glasova za, dva protiv (SAD i Izrael) i četiri suzdržana (Australija, Nikaragva, Honduras i Liberija)“ (Cvjetičanin, 2005).

novog pravnog instrumenta“ (Obuljen, 2006, 32). Ipak, osim tog aspekta, potrebno je naglasiti i činjenicu da je ovom Konvencijom „kulturalna raznolikost ili raznolikost kulturnih izraza, prihvaćena kao politički pojam od strane svih sudionika pregovara“ i „jednoglasno je prihvaćeno da je raznolikost kulturnih izraza nešto vrijedno zaštite“ (Obuljen, 2006, 21). Pri tome su određene kulturne raznolikosti¹³, kao i drugi pojmovi i ciljevi izvedeni iz dokumenata koji su prethodili Konvenciji. U tom smislu može se izdvojiti i poticanje dijaloga među kulturama i interkulturalnosti u cilju razvijanja „kulturalne interakcije u duhu izgradnje mostova među narodima“, pri čemu se interkulturalnost „odnosi na postojanje i ravnopravno međusobno djelovanje različitih kultura te mogućnost stvaranja zajedničkih kulturnih izričaja putem dijaloga i međusobnog uvažavanja“ (UNESCO, 2006, 363-365).

„Investiranje u kulturnu raznolikost i interkulturalni dijalog“ (2009) posljednji je u nizu UNESCO-vih izvještaja o kulturnoj raznolikosti i interkulturalnom dijalogu koje ćemo prikazati u nastavku. Već u uvodu navedenog izvještaja iznose se dva različita stajališta prema kulturnim raznolikostima: prvo, po kojem je „kulturalna raznolikost sama po sebi pozitivna jer nas upućuje na dijeljenje bogatstva koje svaka kultura krije u sebi, a time i na veze koje nas ujedinjuju u procesima razmjene i dijaloga“, i drugo, po kojem kulturne raznolikosti mogu postati uzrokom gubljenja iz vida našeg „zajedničkog humaniteta, i stoga ishodištem mnogobrojnih sukoba“, što je stajalište koje se povezuje s posljedicama globalizacije koja je „povećala interakcije među kulturama“, a time i „mogućnosti sukoba i nesuglasica“ među njima (UNESCO, 2009, 1). Nasuprot takvom stajalištu koje kulturne raznolikosti vidi kao „prijetnje“, prema UNESCO-u kulturne su raznolikosti „bogatstvo“ i predložena je „koherentna vizija kulturne raznolikosti“ koja može postati „korisna za djelovanje cijele međunarodne zajednice“, što je i jedan od osnovnih ciljeva navedenog izvještaja (UNESCO, 2009, 1). Naime, kulturna raznolikost je shvaćena „kao dinamičan proces unutar kojeg se kulturnim promjenama najbolje može upravljati putem interkulturalnog dijaloga“, te kojim kulturne raznolikosti „mogu postati moćno sredstvo za obnavljanje međunarodnih strategija u prilog razvoja i mira, na temelju poštivanja univerzalno priznatih ljudskih prava“ (UNESCO, 2009, 23). Dovodeći u vezu kulturne raznolikosti i razvoj, u izvještaju se potom zaključuje da strategije razvoja ne mogu poimati razvoj „kao linearan, bitno ekonomski proces, u skladu sa zapadnim modelom razvoja“, te da „strategije održivog razvoja ne mogu biti kulturno neutralne“, već trebaju „kapitalizirati dobiti koje proizlaze iz dinamičke interakcije između kultura“, i razvijati pristup održivom razvoju koji će biti „osjetljiv na kulturnu raznolikost“, što je „ključno za rješavanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških problema s kojima se suočava svijet kao cjelina“ (UNESCO, 2009, 24). Dakle, kulturna

¹³U navedenoj Konvenciji, „*kulturalna raznolikost*“ se odnosi na raznovrsne načine na koje kulture skupina i društava pronalaze svoj izraz. Ovi se izrazi prenose unutar i između skupina i društava. Kulturna se raznolikost očituje ne samo kroz različite načine na koje kulturna baština čovječanstva izražava, proširuje i prenosi putem raznih kulturnih izraza, ali i kroz različite načine umjetničkog stvaralaštva, proizvodnje, širenja ili distribucije i užitka, bez obzira na sredstva i tehnologije koje se koriste“ (UNESCO, 2006, 365).

raznolikost bitna je dimenzija održivog razvoja¹⁴, a u zaključnom dijelu izvještaja ističe se da je „hitno potrebno investirati u kulturnu raznolikost i dijalog“, integrirati ih u širok raspon javnih politika (ne samo onih koji se odnose na područje kulture), te da to može „pomoći međunarodnoj zajednici u njenom pristupu ključnim ciljevima“: prvo, razvoju (jer se „kultura sve više prepoznaje kao bitna dimenzija tri stupa uistinu održivog razvoja“, pri čemu se pod ta tri stupa misli na ekonomski, socijalni i ekološki) i drugo, izgradnji mira i sprečavanju sukoba (jer „priznavajući kulturne raznolikosti stavljamo naglasak na *jedinstvo u različitosti*“), a osim toga, „kulturna raznolikost podupire učinkovito ostvarenje“ univerzalnih ljudskih prava, „jača socijalnu koheziju i potiče nove oblike demokratskog upravljanja“ (UNESCO, 2009, 31).

Vijeće Europe i interkulturalni dijalog

Europski parlament proglasio je 2008. „godinom interkulturalnog dijaloga u Europskoj uniji“, što je utjecalo na provedbu različitih programa, projekata i drugih aktivnosti kojima je promišljan i analiziran interkulturalni dijalog u Europskoj uniji, a tada je proveden i Flash Eurobarometar 217 na temu „Interkulturalnog dijaloga u Europi“ (EC, 2007). Navedeno istraživanje provedeno je „na uzorku od preko 27. 000 slučajno odabranih ispitanika od 15 i više godina koji su bili intervjuirani u 27 država članica Europske unije“ i to u razdoblju od 13. do 17. studenoga 2007., a u nastavku ćemo izdvojiti samo neke od zanimljivih podataka (EC, 2007, 3). Prema tom istraživanju „gotovo tri četvrtine državljana Europske unije vjeruje da ljudi različitog podrijetla (etničkog, vjerskog ili nacionalnog) obogaćuju kulturni život njihovih zemalja“, njih „49% smatra da predstavnici manjinskih kultura obogaćuju njihovu vlastitu zemlju“, a „23% njih smatra da takva kulturna raznolikost uvelike obogaćuje kulturni život njihovih društava“ (EC, 2007, 4). Ili drugim riječima, kada govorimo o stavovima prema kulturnim raznolikostima u Europskoj uniji, gotovo 72% ispitanika, državljana Europske unije vjeruje da kulturna raznolikost obogaćuje njihovu zemlju, dok se „njih 23% ne slaže s takvom idejom“ (EC, 2007, 6). To je podatak koji upućuje na kozmopolitski odnos građana EU prema kulturnim raznolikostima, a po kojem se ona ne doživljava „kao prijetnja, dezintegracija, fragmentacija, nego kao bogaćenje“¹⁵ (Beck, Grande, 2006, 28).

¹⁴Kulturne raznolikosti važan su resurs društvenog razvoja, a kulturno održivim razvojem nadvladavaju se „linearne vizije razvitka, bilo u progresističkom (rast, ekspanzija i sl.)“, „bilo u suprotnom, fundamentalističkom smislu“ (npr. povratak korijenima) (Cvjetičanin, Katunarić, 2003, 14).

¹⁵Prema Becku i Grandeu, ideja „kozmpolitske Europe“ mogla bi ujediniti Europljane i osloboditi ih straha od gubitka identiteta jer je u kozmopolitskoj integraciji Europe moguće i „priznavanje razlika“ i „integracija različitosti“ (Beck, Grande, 2006). Europu treba „promišljati kozmopolitski kako se građani ne bi bojali da pristankom na Ustav EU rade kulturalno samoubojstvo“, jer „Europa je raznolikost“ i na toj bi „osnovi mogla nastati svijest o zajedništvu koja različitost jezika, kultura i vjerskih tradicija smatra bogatstvom, a ne preprekom integraciji“ (Beck, Grande, 2006, 8). U tom smislu, daljnja integracija Europe treba se temeljiti na paradigmatiskopromjeni koja kaže: „mnogolikost nije problem, nego rješenje“ (Beck, 2008, 136). Uostalom, „u takvoj bi *kozmpolitskoj Europi*“, u kojoj „ljudi imaju korijene i krila“ i on sam rado živio (Beck, 2008, 137).

Tijekom 2008. godine Vijeće Europe izdalo je dokument pod naslovom „Bijela knjiga o interkulturalnom dijalogu: živjeti zajedno kao jednaki u dostojanstvu“, kojeg podupire 47 država članica, što dakako nije slučajno, jer se Vijeće Europe promoviranjem interkulturalizma i interkulturalnog „dijaloga kao ključa za budućnost Europe“, bavi već dugi niz godina. O tome najbolje govore prilozi navedenog dokumenta u kojemu se nalaze popisi velikog broja selektiranih europskih konvencija (ukupno njih 17)¹⁶, deklaracija (njih oko 24)¹⁷, preporuka i rezolucija (oko dvije stotine) i drugih tekstova Vijeća Europe koji su nastajali u razdoblju od 1950. (kada je nastala „Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda“) do 2008., a koji su relevantni za interkulturalni dijalog i nastajanje „Bijele knjige“ (COE, 2008, 52-60). U navedenom dokumentu polazi se od procjene da je „upravljanje rastućom kulturnom raznolikošću Europe“ u demokratskom duhu postao prioritet današnjice, te se postavlja pitanje upravljanja tom raznolikošću i kritiziraju pristupi koji društva „vide kao segregirane zajednice, u kojima u najboljem slučaju mogu koegzistirati većine i manjine sa svojim različitim pravima i obvezama, povezani samo međusobnim ignoriranjem i stereotipizacijama“ (što je dakako otvorena kritika starim multikulturalističkim politikama koje se u dokumentu nazivaju „neadekvatnim pristupima“ upravljanja kulturnim raznolikostima) (COE, 2008, 4). Hoćemo li dakle u budućnosti živjeti u takvim društvima, ili ćemo graditi vizije društava u budućnosti kao „otvorenih društava, bez diskriminacija, od kojih ćemo svi imati koristi, i koja će biti označena uključivanjem svih njenih stanovnika i potpunim poštivanjem njihovih ljudskih prava?“ (COE, 2008, 4). Dakako, ne treba posebno naglašavati da je stajalište Vijeća Europe na strani takvog društva u budućnosti, te da su upravo „poštivanje, i promocija kulturnih raznolikosti na bazi vrijednosti koje zastupa“ navedena organizacija „esencijalni uvjeti za razvoj društava na bazi solidarnosti“ (COE, 2008, 4). Pri tome se interkulturalni pristup i interkulturalni dijalog sugeriraju kao pristupi koji mogu „pomoći u cijenjenju različitosti, uz održavanje društvene kohezije“, što je uostalom važno za ostvarivanje europskog zajedništva i suradnje, i vidi se kao „zajednička obveza“ u stvaranju društava „u kojima ćemo moći živjeti zajedno kao jednaki u dostojanstvu“ (COE, 2008, 4-5). Potom se u dokumentu definiraju osnovni pojmovi poput interkulturalnog dijaloga, multikulturalizma, društvene kohezije, javne vlasti, integracije itd., i to „slijedeći terminologiju koju je razvijalo Vijeće Europe, kao i ostale međunarodne institucije“, iz kojih ćemo u nastavku izdvojiti određenje pojma interkulturalnog dijaloga (COE, 2008, 10-11). Naime, interkulturalni dijalog „podrazumijeva otvorenu i dostojnu

¹⁶Poput „Europske kulturne konvencije“ (1954); „Europske konvencije o pravnom statusu radnika migranata“ (1977); „Konvencije o sudjelovanju stranaca u javnom životu na lokalnoj razini“ (1992); „Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima“ (1992); „Okvirne konvencije o zaštiti nacionalnih manjina“ (1995); „Okvirne konvencije Vijeća Europe o vrijednostima kulturne baštine za društvo“ (2005) itd. (COE, 2008, 52-53).

¹⁷Neke od njih su: „Deklaracija o netoleranciji – prijetnja demokraciji“ (1981); „Deklaracija o multikulturalnom društvu i europskom kulturnom identitetu“ (1990); „Deklaracija o kulturnoj raznolikosti“ (2000); „Deklaracija o međukulturalnom obrazovanju u novom europskom kontekstu“ (2003); „Farska deklaracija o strategiji Vijeća Europe za razvoj međukulturalnog dijaloga“ (2005) itd. (COE, 2008, 54-55).

razmjenu različitih pogleda između pojedinaca, grupa (ili skupina) s raznolikim etničkim, kulturnim, vjerskim i jezičnim pozadinama i naslijeđima, na bazi uzajamnog razumijevanja i uvažavanja“, a odnosi se „na sve razine – unutar društava, između društava Europe i između Europe i šireg svijeta“ (COE, 2008, 10-11). Zatim se analiziraju preduvjeti interkulturalnog dijaloga¹⁸ poput vrijednosti ljudskih prava, demokracije i vladavine prava, međusobnog poštivanja i uvažavanja, rodne ravnopravnosti, jezičnih, religijskih i drugih prava, te se analiziraju i glavni politički pristupi za promociju interkulturalnog dijaloga, i izvode preporuke za daljnje aktivnosti i akcije pri čemu je neizostavno demokratsko vladanje na svim razinama, demokratska participacija građanstva, te učenje i podučavanje interkulturalnim kompetencijama za interkulturalni dijalog (COE, 2008). Ili kraće, riječ je o proklamiranju interkulturalizma, interkulturalnog dijaloga i obrazovanja kao glavnih političkih smjernica za budućnost Europe. Ukratko, iz svih tih dokumenata može se zaključiti da su pojmovi kulture, primata kulture, potpora kulturnoj, odnosno jezičnoj, vjerskoj, etničkoj i drugim raznolikostima, multikulturalizam, interkulturalizam i interkulturalni dijalog, produbljivanje veze između kulture i razvoja itd., u središtu debata koje naglašavaju da će upravo kultura imati središnju razvojnu ulogu u godinama pred nama (Kalanj, 2000).

Multikulturalnost Bosne i Hercegovine u kontekstu europskih integracija

Interkulturalni dijalog i interkulturalizam nedvojbeno su relevantni i za BiH i njeno pridruživanje Europskoj uniji, jer istovremeno uvažavaju i održavaju njenu kulturnu raznolikost, ali i naglašavaju dijalošku dimenziju njene multikulturalnosti.¹⁹

¹⁸U Opatijskoj „Deklaraciji o interkulturalnom dijalogu i sprečavanju sukoba“ (2003), prihvaćena su načela i „zajedničke vrijednosti“ poput poštivanja koncepta kulturne demokracije i državljanstva koji podrazumijevaju i prava i obveze, poštivanje kulturnih identiteta, praksi i baštine pod uvijetom da su u skladu s načelima Vijeća Europe, zaštita materijalne i nematerijalne baštine, jednak tretman za sve kulture i vjerovanja koje poštuju načela Vijeća Europe itd., sve u cilju promicanja kulturnih raznolikosti, interkulturalnog dijaloga i sprečavanja sukoba, pri čemu je istaknuta važnost međusektorske suradnje na svim razinama (lokalnim, regionalnim, nacionalnim), kao i sa civilnim društvom (COE, 2003, 2). Razvijanje interkulturalnog dijaloga dugoročan je zadatak i treba ga shvatiti „kao korak za/ prema miru“, a kako bi ukazao na to o kakvim je vrijednostima za interkulturalni dijalog riječ, Katunarić navodi niz primjera među kojima ćemo u nastavku izdvojiti samo neke: moralne vrijednosti („višeglasje, traženje alternativa, tolerancija“), kognitivne („mnogo istina u jednoj“, jer iako je „istina možda samo jedna“ do nje se može doći samo putem „dijaloga između mnogo različitih viđenja istine“, izbjegavanje stereotipa), političke („svi smo manjine“, jednakost, sloboda), ekonomske (zaštita od siromaštva, pluralizam), kulturne („samokritična svijest, izražajna raznovrsnost i alternativnost“) itd. (Katunarić, 2007, 335-336).

¹⁹O multikulturalnosti BiH kao društvenoj činjenici, i njenom odnosu prema toj kulturnoj raznolikosti, kao i o bogatom kulturnom kapitalu koji se gradio različitim utjecajima s Istoka, Zapada i Mediterana, govori i podatak po kojem na prostoru BiH „koegzistiraju tri religije sa zavidnim stupnjem tolerancije i približavanja, bez asimilacijskih pretenzija integracije i stvaranja jedinstvenog kulturnog obrasca koji bi potirao razliku i posebnost svakog kulturnog individualiteta“ (Vijeće ministara BiH, 2008, 5-7). Nadalje, o tome govore i podaci po kojima je prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u BiH živjelo

Kao članica Vijeća Europe, BiH sudjeluje u radu Vijeća Europe u području kulture, pa je tako na osnovu ranije navedene Opatijske „Deklaracije o interkulturalnom dijalogu i sprečavanju sukoba“, Sarajevo bilo „organizator prvog pilot projekta pod nazivom Prvi interkulturalni grad Vijeća Evrope 2003/04. kao i Prvog foruma o interkulturalnom i interreligijskom dijalogu“ koji je organiziran u suradnji s Vijećem Evrope i japanskom fondacijom (Vijeće ministara BiH, 2008, 31). Projekt su organizirali Međunarodni centar za mir Sarajevo, grad Sarajevo i Vijeće ministara BiH, uz sudjelovanje znanstvenika i javnih i političkih osoba iz cijelog svijeta, kao i predstavnika vjerskih zajednica u BiH, a zahvaljujući „tom iskustvu Vijeće Evrope je na zasjedanju komiteta direktora donijelo odluku da nastavi s ovim projektima i da ih uvrsti u prioritete i u narednom periodu, posebno u kontekstu evropske godine interkulturalnog dijaloga“ (Vijeće ministara BiH, 2008, 31). Nadalje, Vijeće Evrope je u okviru Komiteta direktora kulture razvilo čitav niz projekata u kojima je aktivno sudjelovala BiH, poput projekta „Kreativni kulturni kapital“, organizirana su različita događanja posvećena „evropskim danima naslijeđa“ itd. (Vijeće ministara BiH, 2008, 31). Pri tome treba još jednom naglasiti „ulogu Vijeća Evrope i njegovih programa koji podržavaju kulturu različitosti i afirmiraju projekte međuvladine suradnje u Evropi i regionalnoj suradnji“²⁰, te važnost daljnjeg aktivnog sudjelovanja BiH u takvim projektima kojima se promovira interkulturalizam i interkulturalni dijalog (Vijeće ministara BiH, 2008, 32).

Usklađivanje postojećeg zakonodavstva sa standardima Europske unije, te ranije analiziranim međunarodnim konvencijama, kao i donošenje, ali i implementacija novih propisa, važni su ciljevi koji se nalaze na putu europskih integracija i kada je u pitanju područje kulture. O tome se može iščitati iz „Strategije kulturne politike u BiH“, prema kojoj je sektor kulture do 2006. godine bio marginaliziran, a tek je „na inicijativu Komisije Vijeća ministara BiH za izradu kulturne strategije BiH, kultura 2006. godine prvi puta uključena u revidiranu Srednjoročnu razvojnu strategiju BiH 2004.-2007. (PRSP)“, čime je stvorena „mogućnost da se kulturna politika razmatra u kontekstu jačanja socijalne kohezije u Bosni i Hercegovini kao jedna od strateških politika razvoja društva“ (Vijeće ministara BiH, 2008, 4). Osim toga, kao ključne dokumente BiH o kulturi, kulturnoj raznolikosti i kulturnoj

4.377.033 stanovnika, pri čemu etničku strukturu stanovnika tvore Bošnjaci (43,5%), Srbi (31,2%) i Hrvati (17,4%), kao tri konstitutivna naroda (Vijeće ministara BiH, 2008, 49). Preostalih 7,9% stanovništva ili se nisu nacionalno izjasnili ili su predstavnici 17 nacionalnih manjina „koji kroz svoje djelovanje predstavljaju najznačajniju potvrdu afirmaciji kultura različitosti u vremenu globalizacije, što je od neprocjenjive vrijednosti za razvoj interkulturalnog dijaloga i jačanje socijalne kohezije društva“ (Vijeće ministara BiH, 2008, 7).

²⁰Prema Strategiji, BiH treba aktivno sudjelovati u „afirmaciji ne samo političkih već i ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava građana. BiH podržava Platformu FARO u kojem je postignut zajednički pristup Vijeća Evrope i UNESCO-a u vezi s interkulturalnim dijalogom kao dijelom procesa UNESCO-ve Konvencije za zaštitu i promociju različitosti kultura“ (Vijeće ministara, 2008, 32). Nadalje, potrebno je da BiH i formalno ratificira ovu Konvenciju i bude u mogućnosti korištenja europskih i svjetskih fondova za projekte iz područja kulture i međukulturne suradnje (Vijeće ministara BiH, 2008, 32).

politici u kontekstu europskih integracija treba izdvojiti „Strategiju integriranja Bosne i Hercegovine u Europsku uniju“ (2006), „Spozazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Bosne i Hercegovine, sa druge strane“ (2008)²¹, te ranije već navedenu „Strategiju kulturne politike u BiH“ (2008). U „Strategiji integriranja Bosne i Hercegovine u Europsku uniju“, kulturna raznolikost BiH istaknuta je kao njena vrijednost u kontekstu europskih integracija²², a potom se u poglavlju o kulturi (2.3.3.5. „Kultura i audiovizualne usluge“) zasebno analizira stanje kulture u BiH, stanje u EU i neophodne mjere koje treba poduzeti u cilju integriranja BiH u EU²³ (BiH, 2006). Pri tome se pojašnjava da su za kulturnu politiku u BiH „zaduženi entiteti, dok je na državnom nivou kultura u ingerenciji Ministarstva civilnih poslova BiH“, te da „Ministarstvo kulture i sporta FBiH i Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a obavljaju aktivnosti koje se odnose na: naučnoistraživačku djelatnost u oblasti zaštite i korištenja kulturno-historijskog naslijeđa, muzejsku, arhivsku, bibliotekarsku, izdavačku, pozorišnu, muzičku, likovnu, filmsku i estradnu djelatnost, organizacije i udruženja građana u oblasti umjetnosti i kulture, tehničku kulturu“ (BiH, 2006, 81). Nadalje, zaključuje se da su aktivnosti iz područja kulture „trenutno jedan od najboljih izvoznih proizvoda BiH“, te da su najbolja promocija BiH, kako u široj regiji, tako i u Europi, njeni festivali, te filmske i druge međunarodne kulturne manifestacije (BiH, 2006, 81). Osim toga, istaknut je nedostatak kulturne politike u BiH, te je zaključeno da je kultura područje „koje daje više nego što se u nju ulaže“ jer kulturna politika na državnoj razini može dovesti do poboljšanja imidža BiH, razvoja kulturnog turizma, otvaranja novih radnih mjesta itd. (BiH, 2006, 81). Potom je opisano stanje kulture u EU, u kojoj „književnost, arhitektura, kinematografija, jezik, vizuelna umjetnost i ostali vidovi kulturnog identiteta zemlje, iako pripadaju specifičnoj zemlji, čine neodvojivi dio zajedničkog evropskog kulturnog naslijeđa“, te da je cilj EU očuvanje i

²¹Treba izdvojiti Članak 101. „Saradnja u oblasti kulture“: „Strane se obavezuju da će promovirati saradnju u oblasti kulture. Ta saradnja inter alia služi za podizanje nivoa međusobnog razumijevanja i poštovanja među pojedincima, zajednicama i narodima. Strane se također obavezuju da će saradivati na promociji kulturne raznolikosti, naročito u okviru Konvencije UNESCO-a o zaštiti i promociji različitosti kulturnog izražavanja“ (Spozazum o stabilizaciji i pridruživanju, 2008, 55).

²²„Svojom specifičnom multietničkom i multireligijskom strukturom BiH će doprinijeti raznolikosti strukture religija i kultura koje čine proširenu EU. U BiH stoljećima postoje različite kulture, tradicije i načini života, koji imaju dodirnih tačaka, ali koji su zadržali svoje posebnosti. EU iskazuje poštovanje prema različitim kulturama i jezicima i teži razvoju i očuvanju kulturnog naslijeđa Evrope, uvažavajući identitet svake zemlje članice. U kontekstu proširenja, ova različitost kultura i nacija u ujedinjenoj Evropi predstavljat će njen snažan glas na svjetskoj političkoj, ekonomskoj i kulturnoj sceni“ (BiH, 2006, 16).

²³„Harmonizacija s evropskim zakonodavstvom podrazumijeva primjenu konvencija i rezolucija međunarodnih organizacija, naročito iz domena kulturnog naslijeđa, kao što su Zakon o zaštiti kulturnog naslijeđa (Direktiva 97/7/EEZ) i Regulatorna o nezakonitom iznošenju kulturnih predmeta iz zemlje (Regulatorna 3911/92). Potrebno je urediti oblast kulture na državnom nivou, kako bi se odredile glavne smjernice razvoja i promoviranja kulturnog razvoja Bosne i Hercegovine. Potrebno je poticati festivale međunarodnog karaktera. Neophodno je poticati razvoj privatnih preduzeća koja se bave kulturom“ (BiH, 2006, 82).

podržavanje kulturne i jezične raznolikosti, kao i promoviranje međukulturalnog dijaloga (BiH, 2006, 81-82). Ipak, ključan dokument o kulturi je „Strategija kulturne politike u BiH“, a njeno realiziranje pridonijelo bi bržem uključivanju BiH u europske integracije. Pri tome se kao prioritete kulturne politike u BiH može izdvojiti daljnji razvoj sektora kulture, afirmiranje njene multikulturalnosti i kulturnog zajedništva, i to kao njene „prednosti, faktora uvezivanja, a ne razdvajanja, i stepenicu više na putu ka europskim integracijama, i posebno, njegovanje kulturnih osobenosti svakog njenog naroda i nacionalnih manjina“, uključivanje osnovnih ciljeva strategije u srednjoročnu strategiju razvoja BiH, uključivanje strategije kulturne politike u proces europskih integracija BiH, korištenje europskih fondova za projekte u području kulture u procesu pridruživanja EU itd. (Vijeće ministara BiH, 2008, 37-41).

ZAKLJUČAK

Poštivanje kulturne, vjerske i jezične raznolikosti, manjinskih prava i kulturnih prava, kao i mjere protiv rasizma, ksenofobije itd., sastavni su dio i pregovaračkog poglavlja o „Pravosuđu i temeljnim ljudskim pravima“, što je važno u kontekstu usklađivanja zakonodavnog i institucionalnog okvira država koje pregovaraju o pristupanju Europskoj uniji, s pravnom stečevinom EU²⁴. EU-ov popis temeljnih ljudskih prava sadržava i „određeni broj jamstava kojima se osigurava jednakost“, pa tako postoji „opća zabrana diskriminiranja prema nizu osnova“, a jedan od njih je i poštivanje „kulturne, vjerske i jezične raznolikosti“ (Izvešće, 2006, 3). Osim toga, i manjinska i kulturna prava ubrajaju se u ljudska prava što „uključuje i pravo osobe koja je pripadnik neke nacionalne manjine da ne bude diskriminirana; slobodu udruživanja, izražavanja; vjersku slobodu; pravo na korištenje vlastitog jezika i djelotvorno sudjelovanje u poslovima od javnog značenja“, a treba istaknuti i važnost mjera protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma, i svih drugih oblika netolerancije, poput primjerice netolerancije prema Romima (Izvešće, 2006, 3). I u ovom kontekstu, temeljni dokumenti BiH u procesu europskih integracija su „Strategija integriranja Bosne i Hercegovine u Europsku uniju“ (2006), i „Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Bosne i Hercegovine, sa druge strane“ (2008)²⁵. Iz „Strategije integriranja Bosne i Hercegovine u Europsku uniju“, kao

²⁴O tome kako su se odvijali pregovori o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji, vezani za Poglavlje 23. „Pravosuđe i temeljna ljudska prava“ može se iščitati iz sljedećih dokumenata: „Izvešće o analitičkom pregledu“ (2006); „Pregovaračko stajalište Republike Hrvatske za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji za Poglavlje 23. - Pravosuđe i temeljna prava“ (2010); „Izvešće o ispunjavanju obveza iz Poglavlja 23. - Pravosuđe i temeljna prava“ (2011); „Europska unija zajedničko stajalište: Poglavlje 23. - Pravosuđe i temeljna prava“ (2011).

²⁵Treba izdvojiti Članak 2.: „Poštivanje demokratskih principa i ljudskih prava, proglašeni u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima i definiranih u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Helsinškom završnom aktu i Pariškoj povelji za novu Evropu, poštivanje principa međunarodnog prava, uključujući punu saradnju s Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu

važnom dokumentu na kojem će se zasnivati cjelokupni proces pridruživanja EU, treba izdvojiti poglavlje o ljudskim pravima (2.1.8. „Ljudska prava“), i poglavlje o pravima manjina (2.1.10. „Prava manjina i izbjeglice“), a u kojima se, kao i u ranije navedenom primjeru poglavlja o kulturi, zasebno analizira stanje u BiH, stanje u EU i neophodne mjere koje treba poduzeti u cilju integriranja BiH u EU²⁶ (BiH, 2006, 37-40). U pogledu stanja ljudskih prava, u dokumentu se navodi da se u BiH primjenjuje „Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda s pratećim protokolima“, i da je „u supremaciji nad svim drugim zakonima“, te da je BiH pristupila Vijeću Evrope 24. 04. 2002. i „uspješno ratificirala više međunarodnih konvencija o ljudskim pravima“ (BiH, 2006, 37). Nadalje, u pogledu prava manjina u BiH, navedeno je da su sa ciljem zaštite „vitalnih interesa“ Bošnjaka, Srba i Hrvata uvedene ustavne odredbe, ali da takve odredbe nisu uvedene za nacionalne manjine, pri čemu se posebno izdvaja romska nacionalna manjina koja se „dugo vremena suočava s teškoćama i problemom isključenosti“, te se zaključuje da će „Zakon o pravima nacionalnih manjina, kao i osnivanje Vijeća za Rome pri kabinetu predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH kao konsultativnog foruma, zaštititi njihova prava, olakšati političko učesće i zaštititi manjinske jezike“ (BiH, 2006, 39). Na samom kraju, ne treba posebno naglašavati da provedba svih mjera koje BiH treba poduzeti u cilju njenog integriranja u EU, poput zaštite temeljnih ljudskih prava, i implementacije međunarodnih konvencija i deklaracija o ljudskim pravima i kulturnim raznolikostima, nije važna samo u kontekstu europskih integracija, ili kako bi se ispunili ciljevi koje treba ostvariti do njenog punopravnog članstva u EU, već je riječ o temeljnim ljudskim pravima i vrijednostima interkulturalnog dijaloga koje su preduvjet kvalitetnog života svih građana BiH, i naša zajednička obveza u stvaranju društava u kojima će kulturna raznolikost biti resursom održivog razvoja, faktorom integracije, društvene kohezije, sprečavanja sukoba i održavanja mira.

LITERATURA

- 1) Beck, Ulrich; Edgar Grande (2006) Kozmopolitska Europa: društvo i politika u drugoj moderni, Školska knjiga, Zagreb.
- 2) Beck, Ulrich (2008) Iznova pronaći Europu – kozmopolitska vizija, *Politička misao*, Vol. XLV, br. 1., str. 127. – 138.

Jugoslaviju (MKSJ), te vladavine prava i principa tržišne privrede, u skladu s Dokumentom Banske konferencije CSCE-a o ekonomskoj saradnji, osnova su unutrašnje i vanjske politike strana, te čine bitne elemente ovog sporazuma“ (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, 2008, 7).

²⁶Neke od tih mjera su: „Kontinuirano raditi na provjeri usklađenosti zakona s Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Provesti inicijativu Ombudsmena BiH za osnivanje Vijeća za nacionalne manjine. U potpunosti osigurati poštivanje ljudskih i manjinskih prava. U potpunosti provoditi postprijemne kriterije Vijeća Evrope. U potpunosti implementirati ratificirane međunarodne konvencije. U potpunosti implementirati imovinske zahtjeve izbjeglih i raseljenih osoba. Imenovati agenta BiH za zastupanje BiH pred Evropskim sudom za ljudska prava“ itd. (BiH, 2006, 40).

- 3) Bosna i Hercegovina, Vijeće ministara (2006) Strategija integriranja Bosne i Hercegovine u Europsku uniju, Direkcija za evropske integracije, str. 1. – 198.; URL: www.dei.gov.ba/bih_i_eu/najvazniji.../dokumenti_direkcije/?id=2620 (ožujak, 2014).
- 4) Council of Europe (2003) Declaration on Intercultural dialogue and conflict prevention, Opatija, str. 1. – 6.;
URL: <http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Ministerial-Conferences/2003-Culture/declaration.asp> (lipanj, 2011).
- 5) Council of Europe (2008) White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together As Equals in Dignity”, Strasbourg, str. 1. - 61.; URL: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf (lipanj, 2011).
- 6) Crespi, Franco (2006) Sociologija kulture, Politička kultura, Zagreb.
- 7) Cvjetičanin, Biserka, Katunarić, Vjeran (2003) Hrvatska u 21. stoljeću – Strategija kulturnog razvitka. Ministarstvo kulture, Zagreb.
- 8) Cvjetičanin, Biserka (2005) Kulturna raznolikost u središtu, *Zarez*, br. 166, 03. 11. 2005.
- 9) Čačić-Kumpes, Jadranka (2004) Politike reguliranja kulturne i etničke različitosti: o pojmovima i njihovoj upotrebi, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 20, br. 2 - 3, str. 143. - 159.
- 10) European Commission (2007) Intercultural dialogue in Europe: Summary (Flash Eurobarometer 217 – The Gallup Organization), str. 1. - 12.; URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_217_sum_en.pdf (lipanj, 2011).
- 11) Izvješće o analitičkom pregledu (2006) Hrvatska: Poglavlje 23. - Pravosuđe i temeljna ljudska prava (2006), str. 1. – 26.;
URL: <http://www.mvvp.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/3/23.pdf> (veljača, 2014).
- 12) Kalanj, Rade (2000) Ideje i djelovanje: ogleđi o kulturnim promjenama i razvoju, Razvoj i okoliš: biblioteka časopisa Socijalna ekologija; knj.11., Zagreb.
- 13) Kalanj, Rade (2006) Argumenti za sociologiju kulture, Pogovor knjige Franca Crespia *Sociologija kulture*, Politička kultura, Zagreb, str. 194. – 210.
- 14) Katunarić, Vjeran (2007) Lica kulture, Biblioteka Antibarbarus, Zagreb.
- 15) Konferencija o pristupanju Europskoj uniji –Hrvatska (2011) Europska unija zajedničko stajalište Poglavlje 23 - Pravosuđe i temeljna prava, Bruxssels, str. 1. – 21.; URL: <http://www.mvvp.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/ZSEUHR/23.pdf> (veljača, 2014).
- 16) Mesić, Milan (2006) Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi, Školska knjiga, Zagreb.
- 17) Obuljen, Nina; Smiers, Joost (ur.) (2006) UNESCO’s Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions: Making it Work, Institut za međunarodne odnose, Zagreb.
- 18) Obuljen, Nina (2006) From *Our Creative Diversity* to the Convention on Cultural Diversity: Introduction to the Debate, u: Obuljen, Smiers (ur.) (2006) *UNESCO’s*

Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions: Making it Work, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, str. 19. - 36.

- 19) Rifkin, Jeremy (2006) *Europski san: kako europska budućnost polako zasjenjuje američki san*, Školska knjiga, Zagreb.
- 20) Sen, Amartya (2002) *Razvoj kao sloboda*, „Filip Višnjić“, Beograd.
- 21) Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Bosne i Hercegovine, sa druge strane (2008), str. 1. –67.; URL: www.dei.gov.ba/bih_i_eu/ssp/?id=1172 (ožujak, 2014).
- 22) UNDP (2004) *Human Development Report 2004: Cultural liberty in today's diverse world*, str. 1. - 299., URL: hdr.undp.org/en/media/hdr04_complete.pdf. (ožujak, 2011).
- 23) UNESCO (1996) *Our Creative Diversity, Summary Version*, str. 1. - 64., URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586eb.pdf> (travanj, 2010).
- 24) UNESCO (2000a) *Universal Declaration on Cultural Diversity*, str. 62. - 64., URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001246/124687e.pdf#page=67> (travanj, 2010).
- 25) UNESCO (2000b) *UNESCO and the Issue of Cultural Diversity: Review and strategy, 1946. – 2000.*, str. 1. - 20., URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001252/125248mo.pdf> (travanj, 2010).
- 26) UNESCO (2002) *Cultural Diversity: Common Heritage, Plural Identities*, str. 1. - 110., URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127161e.pdf> (travanj, 2010).
- 27) UNESCO (2006) *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*, u: Obuljen, Smiers (ur.) (2006) *UNESCO's Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions: Making it Work*, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, str. 361. - 381.
- 28) UNESCO (2009) *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue*, str. 1. - 40., URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001847/184755e.pdf> (ožujak, 2011).
- 29) Vijeće ministara BiH, Ministarstvo civilnih poslova (2008) *Strategija kulturne politike u BiH*, Sarajevo, str. 1. - 73.; URL: https://www.fd.ulaval.ca/sites/default/.../strategija_kulturne_politike.pdf (ožujak, 2014).
- 30) Vlada Republike Hrvatske (2010) *Pregovaračko stajalište Republike Hrvatske za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji za Poglavlje 23. „Pravosuđe i temeljna prava“*, Zagreb, str. 1. – 38.; URL: <http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/4/23.pdf> (veljača, 2014).
- 31) Vlada Republike Hrvatske (2011) *Izvješće o ispunjavanju obveza iz Poglavlja 23. „Pravosuđe i temeljna prava“*, Zagreb, str. 1. – 67.; URL: <http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/pregovori/5/p23.pdf> (veljača, 2014).
- 32) World Bank (1999) *Culture and Sustainable Development – A Framework for Action*, str. 1. - 48., URL: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/12/16/000011823_2005121616453/Rendered/PDF/34671.pdf (ožujak, 2011).